

УДК 343.37

СУЧАСНИЙ СТАН ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ У ВВП УКРАЇНИ**Фатюха Н.Г., к.е.н.***E-mail: N_fatyuha@ukr.net***Шумакова К.В.***E-mail: kati-shumakova@mail.ru*

*Запорізький національний технічний університет
м. Запоріжжя*

У статті представлені результати дослідження тіньової економіки в Україні. Встановлено, що реальний рівень тіньової економіки в Україні перевищує допустиме значення і становить загрозу національній безпеці держави. Розкрито методологічні підходи оцінки тіньового рівня у ВВП України. Визначені чинники та виокремлено проблеми, що перешкоджають рівномірному економічному розвитку всіх галузей економіки. Представлено практичне дослідження сучасних методів оцінки тіньових процесів. З'ясовано особливості тіньових процесів в Україні. Проаналізовано рівень розвитку тінізації економіки за прямими і непрямими методами специфічних індикаторів, а також за методами м'якого моделювання. В результаті чого були розроблені актуальні напрямки зниження рівня тіньових процесів в економіці України. Реалізація цих заходів створить умови для легалізації господарської діяльності та зміцнення національної безпеки, посилить відповідальність за економічні злочини, підвищить рівень доходів та соціальний захист громадян, дозволить залучити додаткові бюджетні надходження для забезпечення стійкого та динамічного економічного зростання.

Ключові слова: тіньова економіка, детінізація, метод специфічних індикаторів, прямі методи, непрямі методи, НСМЕП (національна система масових електронних платежів)

UDC 343.37

CURRENT STATE OF THE SHADOW ECONOMY IN UKRAINE'S GDP**Fatyuha N.G.***E-mail: N_fatyuha@ukr.net***Shumakova K.V.***E-mail: kati-shumakova@mail.ru*

*Zaporizhzhia National Technical University
Zaporizhzhia*

The article presents a study of the shadow economy in Ukraine. It has been found that the actual level of the shadow economy in Ukraine exceeds the limit and is a threat to national security. The methodological approaches to evaluate the level of the shadow economy in the GDP of Ukraine have been revealed. Factors and problems which impede the

equitable economic development of all branches of economy have been determined. The study presents the modern methods of shadow processes evaluation. We have clarified the peculiarities of shadow processes in Ukraine. The development level of the shadow economy through direct and indirect methods of specific indicators has been analyzed as well as methods of mild modeling. As a result topical directions to reduce the level of shadow processes in the economy of Ukraine have been developed. Implementation of these measures will create conditions for the legalization of economic activity and strengthening national security, strengthen the responsibility for economic crimes, increase incomes and social protection of citizens, will attract additional budget revenues for sustainable and dynamic economic growth.

Key words: shadow economy, legalization, method of the specific indicators, direct methods, indirect methods, national mass e-payment system

Актуальність проблеми. На сьогоднішній день, боротьба з тінізацією економічних відносин є необхідною умовою забезпечення стійкого економічного розвитку, підвищення рівня і якості життя населення, зміцнення національної безпеки держави. Функціонування тіньової економіки поряд з легальною, призводить до істотного скорочення в структурі доходів бюджету країни частки податкових надходжень, що ставить під загрозу виконання важливих державних програм.

Проблема тінізації є актуальною для всіх без винятку країн світу. Крім того, у глобальному масштабі ця проблема, як негативне соціально-економічне явище, має тенденцію до загострення. В таких умовах важливого значення набуває науково-практична розробка оптимальних напрямів зниження рівня тінізації економіки.

Аналіз останніх наукових досліджень. В сучасній економічній літературі є багато робіт, присвячених дослідженню тіньового сектору економіки. Питання характеристики тіньових економічних процесів висвітлені в роботах Варналія З.С. [11], Савченко І.Г., Іорданова А.Є. [7], Лісового А.В., Кирпи С.В. [3], Франчука В.І., Кіржецького Ю.І. [9], Сидоренко Т.О., Файєра Д.А., Тищука Т.А. [8], Іванова О.В., Леха Г.А. та інших вітчизняних і зарубіжних вчених.

В дослідженнях проблеми тіньової економіки все ще невирішеними залишаються наступні питання:

- відсутність детального публічного аналізу походження капіталів депутатів місцевих рад, Президента, депутатів Верховної ради, членів кабінету міністрів та інших дуже заможних осіб;

- жорстке відокремлення, передбачене законодавством, бізнесу та законодавчої, виконавчої, судової гілок влади та публічне висвітлення в ЗМІ;

- проблема проведення непрозорих тендерних процедур;

- відсутність інвестиційної прозорості;

- економічно і соціально необґрунтована податково-законодавча політика в Україні;

- тіньові та комерційні біржі праці, що породжують великі соціальні та економічні проблеми;

- вивезення капіталів з України [1, с.64].

Також потребують подальших практичних досліджень тіньового сектору та виявлення нових методів детінізації економіки, актуальних для України.

Мета роботи – оцінка сучасного стану тінізації економічних відносин в Україні, а також розробка напрямів щодо удосконалення існуючих методів боротьби з тіньовою економікою.

Викладення основного матеріалу дослідження. Останнім часом у світовій економічній системі спостерігається загрозна тенденція – прискорене зростання тіньового сектору порівняно з офіційною економікою. Україна – не виняток.

Україна має критичний рівень тіньової економіки - 34% від офіційного ВВП (рис.1), тобто більше третини економічних процесів не фіксуються офіційною статистикою і не включаються до валового національного продукту країни.

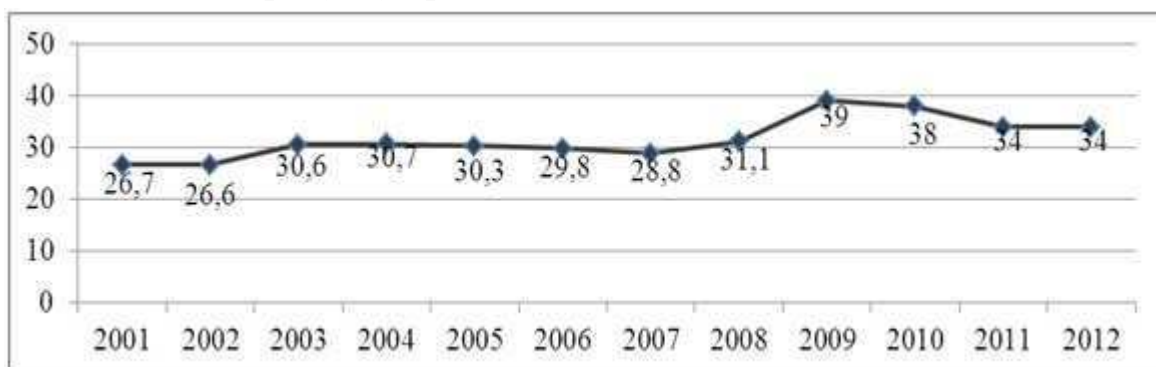

Рис. 1. Інтегральний показник рівня тіньової економіки в Україні (у % від обсягу офіційного ВВП)

Порівняно з іншими європейськими країнами, частка тіньового сектору економіки України більша. За рівнем відношення обсягів тіньової економіки до ВВП серед 30 європейських країн, що були

досліджені професором економіки Фрідріхом Шнайдером, найбільший показник має Болгарія - 32,3%, трохи нижчий у Румунії - 29,6 %, Хорватії - 29,5 та Литви - 29 %. Найменший - в Австрії, Люксембургу та Швейцарії - 8% до ВВП (рис.2).

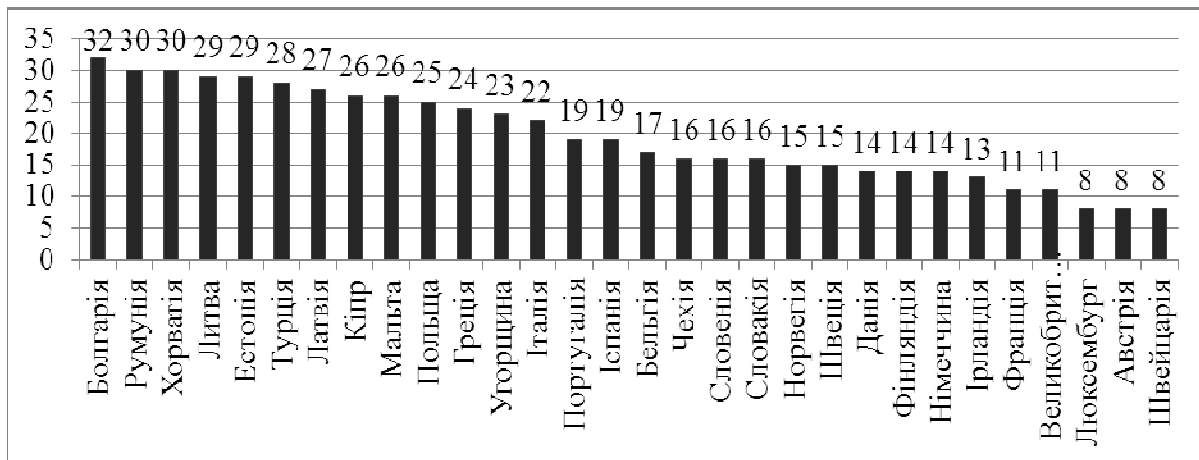

Рис. 2. Рівень тіньової економіки по відношенню до ВВП європейських країн у 2012 році

Досліджуючи комплексно проблему тінізації економіки, можна виділити низку чинників, які уповільнюють процес виходу економіки України з тіні:

Економічні:

- вузькість внутрішнього ринку, через що підприємці, прагнучи отримати надприбутки, починають шукати нові шляхи реалізації свого товару, наприклад, через офшорні зони;

- недостатньо розповсюджені електронні платежі, через які держава могла б контролювати весь безготівковий обіг грошей;

- маніпуляція митною вартістю імпортованих товарів на фоні лібералізації ставок ввізного мита, тобто приховування справжньої вартості товарів і зменшення надходжень до державної скарбниці [4, с.38].

Соціальні:

- наявність високого рівня безробіття та орієнтація частини населення отримати дохід будь-яким способом (понад чверть працездатних українців не мають постійно оплачуваної роботи);

- низький рівень життя населення (близько 27-29 % українців живуть за межею бідності; мінімальна заробітна плата частини населення перебуває на рівні, нижчому прожиткового мінімуму, через що «тіньова» зайнятість є способом отримання необхідного додаткового доходу);

- послаблення соціальних і моральних інститутів, що пов'язано зі зміною поглядів на законослухняну поведінку під час провадження господарської діяльності та сплати податків у суб'єктів господарювання.

Правові:

- правову незахищеність громадян від зловживань з боку посадових осіб державних органів та органів місцевого самоврядування;

- високий рівень злочинності (налагоджені кримінальні зв'язки формують умови для поширення економічної протиправної діяльності);

- нестабільність в інвестиційній та підприємницькій діяльності, що відображає низький рівень структурних компонентів індексу економічної свободи та зростання тінізації [2, с.189].

Державні:

- високий рівень корупції державних служб різноманітних владних структур, контрольних служб, за якого відбувається зрощення влади та бізнесу і можливість державних службовців отримувати нелегальні доходи (хабарі);

- недостатня «прозорість» процедури приватизації державного майна, що дає змогу використовувати його заради одержання неофіційного приватного доходу державними чиновниками та управлінцями [6, с.164].

Без обліку тіньової економіки неможливо визначити реальні економічні тенденції, які є основою заходів державної соціально-економічної політики. Проте, всі існуючі методи статистичної оцінки масштабів тіньової економіки об'єднують високий рівень неточності, що пояснюється істотною нестачею, а нерідко і повною відсутністю необхідних інформаційно-статистичних даних, кон'юнктурним відомчим приховуванням необхідної наявної інформації.

Розглянемо детальніше метод специфічних індикаторів, що включає прямі і непрямі методи оцінки тінізації економіки.

Прямі методи передбачають застосування спеціальних досліджень, опитувань, перевірок та їх аналіз з метою характеристики тіньової діяльності за певною групою економічних одиниць [10, с.59].

Найпоширенішим прямим методом є метод «витрати населення – роздрібний товарооборот», що полягає у виявленні перевищення споживчих грошових витрат населення на придбання товарів над загальним обсягом продажу населенню товарів. Показник рівня тіньової економіки

згідно методом «витрати населення – роздрібний товарооборот» у 2012 році залишився майже незмінним, у порівнянні з 2011 роком і склав 44%.

Це пов'язано із практично однаковими темпами зростання грошових витрат населення на придбання споживчих товарів та темпів зростання обсягів продажу населенню споживчих товарів - на 19,7% та 19,6% відповідно (рис.3).

Але суттєва різниця між номінальними обсягами даних показників вказує на те, що значна частина коштів домогосподарств була витрачена на придбання товарів та послуг у тіньовому секторі економіки.

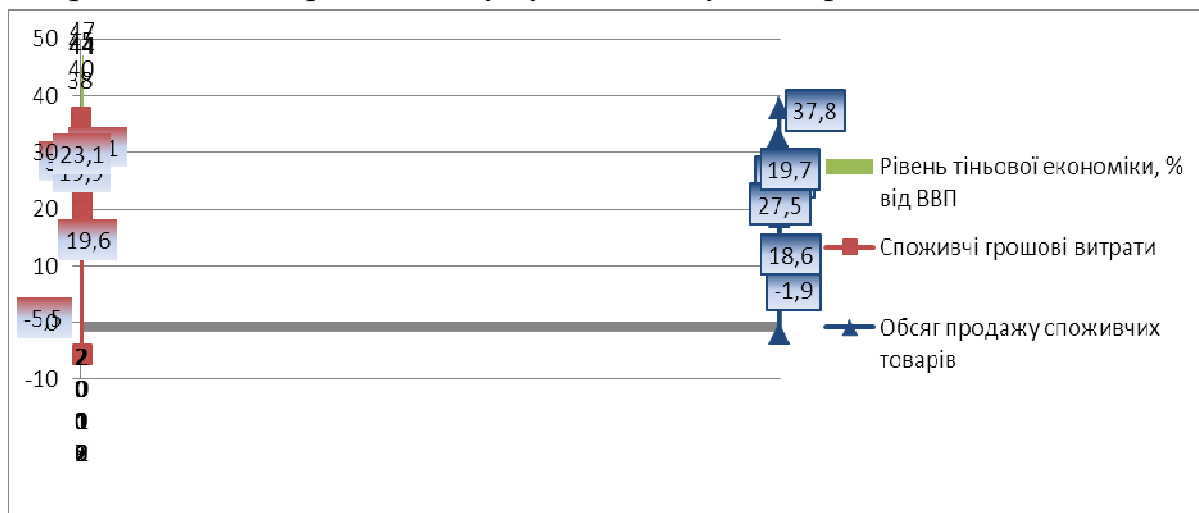

Рис. 3. Рівень тіньової економіки за методом «витрати населення – роздрібний товарообіг»

До негативних тенденцій, що можуть впливати на високий рівень тіньової економіки за даним методом, можна віднести подальше зниження схильності населення до заощаджень.

Непрямі методи ґрунтуються на макроекономічних показниках офіційної статистики, даних фінансових і податкових органів. Розглянемо детальніше монетарний та електричний непрямі методи. Обчислення рівня тіньової економіки за непрямим монетарним методом полягає у визначенні тенденцій зміни співвідношення обсягу готівки до банківських депозитів у періоді, що аналізується, до базового періоду [5, с.4].

За монетарним методом розрахунку, рівень тіньової економіки у 2012 році склав 26% від рівня офіційного ВВП, що на 3 відсоткові пункти нижче, ніж у 2011 році (рис.4).

Обсяг скорегованих грошових витрат домогосподарств у 2012 році зріс на 17,6%, що більш, ніж у 3 рази перевищує темпи приросту готівки поза банками. Тобто темпи витрат домогосподарств перевищують темпи зростання пропозиції готівкових грошей в економіці (є основним засобом проведення розрахунку рівня тіньових операцій).

Чинником, що негативно впливав на процес детінізації економіки за цим методом було переважання обсягів купівлі населенням у банках іноземної валюти, яка може виступати джерелом купівлі товарів та оплати послуг у нелегальному секторі, над обсягами її продажу банкам (на 1,47 млрд. дол. США).

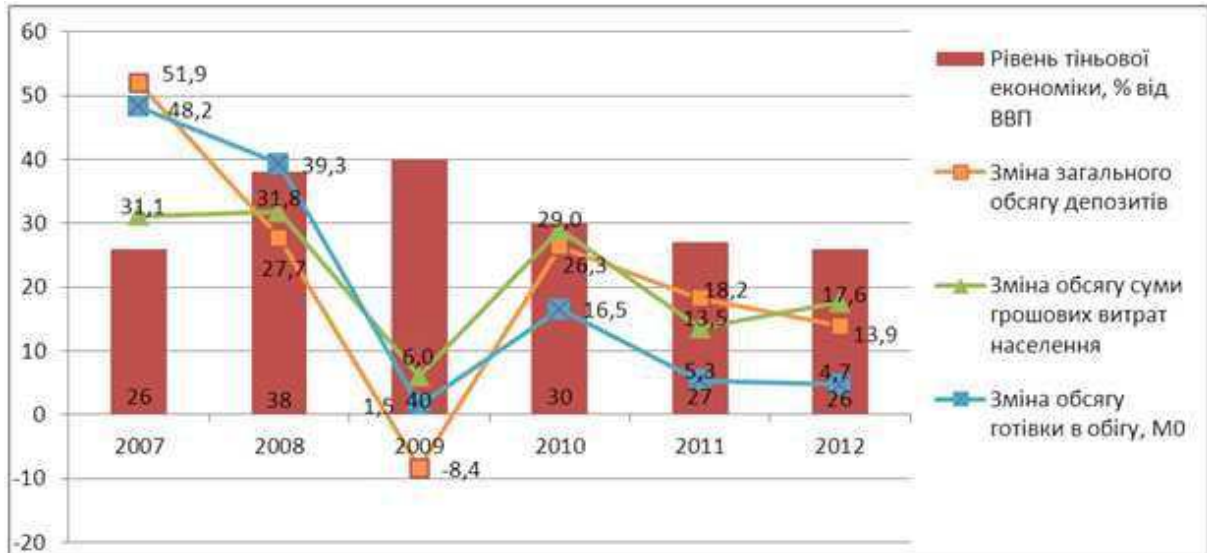

Рис. 4. Рівень тіньової економіки за монетарним методом

Обчислення рівня тіньової економіки за електричним методом полягає в порівнянні приросту внутрішнього споживання електроенергії з приростом ВВП. При цьому припускається, що приріст внутрішнього споживання електроенергії повинен відповідати приросту реального ВВП [8, с.286].

Рівень тіньової економіки, розрахований за електричним методом, у 2012 році зріс на 1 відсотковий пункт проти попереднього року і склав 31% від рівня офіційного ВВП (рис.5).

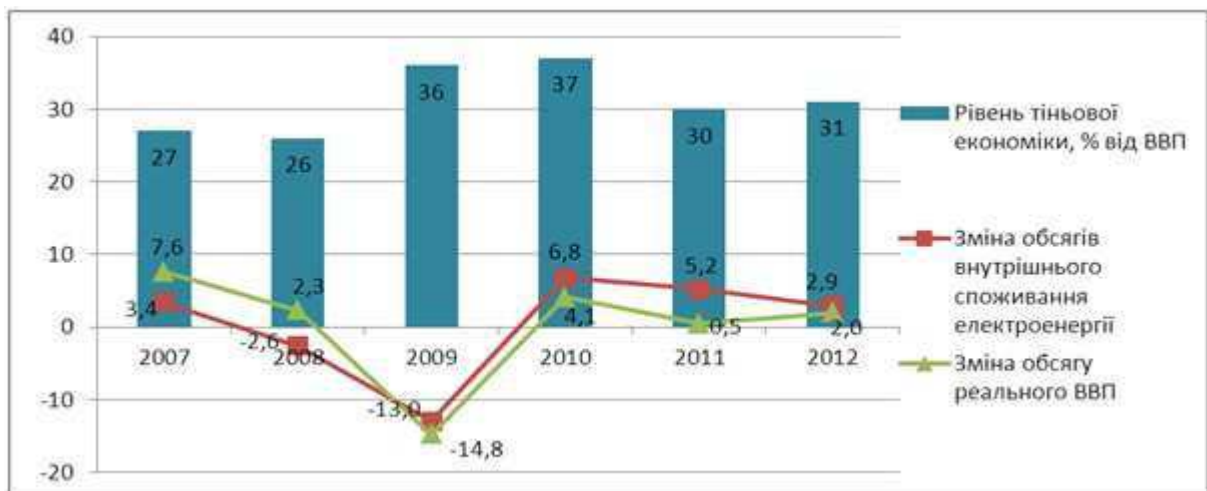

Рис. 5. Рівень тіньової економіки за електричним методом

Зростання рівня тіньової економіки за даним методом було пов'язано із переважанням темпів зростання внутрішнього споживання електроенергії (на 2,9%), за виключенням споживання на комунально-побутові потреби, над темпами росту реального ВВП (на 2%). Тобто, це може свідчити про те, що частина спожитої електроенергії була використана у тіньовій економіці.

З огляду на вищевикладене, детінізація економіки має входити до пріоритетних стратегічних засад державної політики України.

Останніми досягненнями української влади в цій сфері є прийняття таких законів, як:

- Закон України від 13.01.2011р. № 2939-VI «Про доступ до публічної інформації», що визначає порядок здійснення та забезпечення права кожного на доступ до інформації, що знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень і становить суспільний інтерес;

- Закон України від 07.04.2011р. 3206-17 «Про засади запобігання і протидії корупції», що визначає новітню, прогресивну систему заходів протидії корупції, включаючи службові обмеження та гарантії, такі як декларування інформації про майно, доходи і зобов'язання фінансового характеру, здійснення антикорупційної експертизи Міністерством юстиції України;

- нові положення Податкового кодексу України (з 1 січня 2013 року), дія яких спрямована на боротьбу з трансфертним ціноутворенням. Відтепер податківці будуть порівнювати ціни продажу та перепродажу аналогічних товарів, оцінюватимуть витрати та отриманий чистий прибуток.

Основні розрахунки здійснюватимуться щодо компаній, які експортують товари за заниженими цінами, а отримані надприбутки приховують в офшорах.

Основна товарна група для моніторингу - газ, нафта та нафтопродукти, вугілля, чорні та кольорові метали, дорогоцінне каміння, зерно, олія та міндобрива. За оцінками чиновників, його реалізація допоможе зібрати до бюджету додатково 20-25 мільярдів гривень.

З метою сприяння легалізації тіньової економіки України пропонується:

- створення сприятливого середовища для розвитку бізнесу [4, с.38];
- моніторинг офшорних зон;
- звітування резидентів щодо їх активів і діяльності за межами країни;

- розробка механізмів притягнення до юридичної відповідальності недобросовісних платників;
- підтримки балансу між фіскальною і регулюючої функціями податків;
- подолання нелегального ринку праці;
- вдосконалення соціального страхування і зниження фіскального навантаження на фонд оплати праці (в т.ч. проведення пенсійної реформи);
- легалізації заробітної плати;
- застосування суворих мір покарання за корупцію;
- забезпечення прозорості реального сектора економіки.

Також, задля зменшення випадків приховування доходів, а значить і мінімізації податкових зобов'язань, в Україні слід ввести регресивну систему оподаткування, що призведе до меншого податкового навантаження на платників з великими доходами. Тоді платники податків перестануть приховувати свої реальні доходи, адже будуть зацікавлені в меншому податковому тягарі, і таким чином зменшать тіньовий сектор економіки. Це не тільки стримуватиме потік капіталів до тіньової сфери, а й підвищить загальний обсяг податкових надходжень. Тоді регресивну систему оподаткування можна буде вважати прогресивною – такою, що відповідає завданням забезпечення ефективного економічного зростання України.

Актуальним напрямком збільшення прозорості фінансових операцій в Україні є обмеження розміру готівкових платежів та масове впровадження безготівкових розрахунків з використанням платіжних карток, що дозволить контролювати та впливати з боку держави на весь безготівковий оборот та значно зменшить тіньову економіку. В Україні слід масово впровадити чіпові платіжні картки для підвищення рівня захищеності від шахрайства, адже з них складніше зчитати інформацію, а отже вони більше захищені від підробок.

Оскільки збільшення частки безготівкових розрахунків з використанням платіжної картки є актуальним заходом боротьби з тінізацією економіки в Україні, необхідно вжити наступних заходів:

- розробити загальнодержавну стратегію розвитку НСМЕП (національної системи масових електронних платежів);
- обмежити максимальний розмір готівкових платежів для фізичних осіб; (на сьогоднішній день діє закон, що дозволяє готівкові операції до

150 тисяч гривень, відповідно якщо більше – то через банк, проте цю цифру можна зменшити ще більше, наприклад до 60 тисяч гривень);

– розширити мережі платіжних терміналів;

– ввести бонусні програми, які б стимулювали безготівкові розрахунки (наприклад, знижку покупцю при безготівковій оплаті 1,0-3,0%);

– для торговців мають бути передбачені механізми компенсації їх затрат за обслуговування безготівкових платежів за рахунок бюджету;

– освіту населення доцільно починати з дитячих років, видаючи підляткам додаткові картки з визначеним лімітом, прив'язані до рахунків їх батьків;

– НБУ та комерційні банки повинні проводити програми освіти населення, популяризації використання карток для оплати товарів або послуг.

Висновки. Протидія корупції на законодавчому рівні, легалізація коштів, регресивна система оподаткування, обмеження розміру готівкових платежів та масове впровадження безготівкових розрахунків з використанням платіжних карток задля збільшення прозорості фінансових операцій – є необхідними та актуальними заходами зменшення тіньової економіки України.

Реалізація зазначених заходів щодо детінізації української економіки створить умови для легальної господарської діяльності та посилення відповідальності за економічні злочини, підвищить рівень доходів та соціальний захист громадян, дозволить залучити додаткові бюджетні надходження для забезпечення стійкого та динамічного економічного зростання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Головатюк О.І. Тіньова економіка в Україні та оцінка її масштабів / О.І. Головатюк. – Вісник Черкаського університету. – 2008.- С. 63-65
2. Кондрат І.Ю. Тіньова економіка: сутність та сучасний стан в Україні/ І.Ю. Кондрат, Т.П. Миндюк. // Науковий вісник НЛТУ України - 2010.– №20.2.– С.186–190.
3. Лісовий А.В. Методи виявлення та оцінювання тіньового сектору економіки/ А.В. Лісовий., С.В. Кирпа// Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. -2011. -№1. –С. 267-275.
4. Новікова К.І. Вплив тіньової економіки на фінансову безпеку держави / К.І. Новікова., А.В. Ільїна // Держава та регіони – 2011. - №4. – С.36-41.

5. Огреба С.В. Статистичне оцінювання масштабів тіньової економіки України /С.В. Огреба // Прикладна статистика: проблеми теорії та практики. Зб. наук. Пр.– 2010.– №6. - С.353– 359.
6. Приварникова І. Ю. Тіньова економіка України: причини, обсяги та шляхи їх зменшення / І. Ю. Приварникова, В.Степанюк // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. - 2010. -№ 2 - С.163-167.
7. Савченко І.Г. Тіньовий сектор економіки України: аналіз стану та напрями детінізації / І.Г. Савченко, А.Є. Іорданов. // Зовнішня торгівля: право, економіка, фінанси. – 2012. –№3. – С. 107–116.
8. Тищук Т.А. Шляхи протидії прихованому відпливу капіталу з України/ Т.А. Тищук, О.В. Іванов–К.:НІСД, 2012. – 31 с. Аналітична доповідь Київ 2012.
9. Франчук В.І. Аналіз методів оцінювання та виявлення тіньової економіки / В.І. Франчук, Ю.І. Кіржецький // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. -2009. - №1. – С.1 -11
10. Фатюха Н.Г., Шумакова К.В. Методи оцінки тіньового сектору економіки України // *Applikovane Vedecke Novinky* – 2013. – С. 58 - 60
11. Варналій З.С. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації: монографія / З.С. Варналій - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.niss.gov.ua/book/tyn_ekon/index.htm.
12. Тенденції тіньової економіки в Україні – [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/category/main?cat_id=38737.